

מוסד המשפחה הרוסי בראי שלטון פוטין ומלחמת רוסיה-אוקראינה

אלה איטקין וארקדי מילמן

המכון למחקרי ביטחון לאומי – אוניברסיטת תל אביב

מוסד המשפחה הוא מרכיב עיקרי בזהות המדינית של רוסיה כיום. מתחילת המלחמה נגד אוקראינה המשטר מבנה באמצעות מוסד המשפחה את אופיו העומתי והבדלני מהמערב, וכן מצדיק בשמו את הפעולה הצבאית על אדמת אוקראינה. הנחלתו של דגם משפחתי פוטיניסטי – המורכב ממשפחה מרובת ילדים ומברית נישואין מסורתית – משמשת את השלטון, בחסות המלחמה, בהמשך ביסוס המגמה האוטוריטרית במדינה וההשתלטות על הספירה הפרטית של האזרחים. בתוך כך מופעלים אמצעים דכאניים כלפי קבוצות מוקצות מבחינת חברתית, ונפגעות זכויות של נשים. הדגם המשפחתי הפוטיניסטי משמש גם להצדקת הלחימה באוקראינה, הנתפסת במונחים ערכיים כמלחמה אידיאולוגית כנגד מדינות המערב הליברלי, ובראשן ארצות הברית, ונגד יחסן למשפחה.

מילות מפתח: רוסיה, מלחמת רוסיה-אוקראינה, אידיאולוגיה, מוסד המשפחה.

מבוא – שאלת האידיאולוגיה

מלחמת רוסיה-אוקראינה שפרצה בפברואר 2022 – המלחמה הגדולה ביותר בהיקפה באירופה מאז מלחמת העולם השנייה – העלתה לדיון בקרב חוקרים העוסקים ברוסיה המודרנית את השאלה: האם ניכרת אידיאולוגיה בשלטון הפוטיניסטי, ואם כן – מהי? קיימת הסכמה רחבה בספרות המחקר כי המשטר הסובייטי בברית המועצות החזיק באידיאולוגיה קומוניסטית שהנחתה את חזונו בדבר חברה עתידית, אולם הדבר אינו חד־משמעי בהקשר הפוסט־סובייטי, ובפרט תחת שלטונו של פוטין. מחד גיסא יש חוקרים הטוענים כי המלחמה מהווה הוכחה לשאיפות האידיאולוגיות של פוטין להשיב לרוסיה את גדולתה כאימפריה ולבסס עצמה מחדש כמתחרה למערב, ומאידך גיסא אחרים רואים בה כלי ציני המשמש את האליטות הרוסיות כדי להמשיך להחזיק בשלטון ולזכות בלגיטימציה.¹

מבחינה מתודולוגית הדיון העכשווי באידיאולוגיה הוא דיון מורכב שאינו חף מבעיות. העיקרית שבהן היא שבמידה ניכרת הדיון משחזר את הגישה הבינארית שרווחה במחצית השנייה של המאה ה־20 בחקר ברית המועצות במערב. הגישה הבינארית באה לידי ביטוי במחקר על ברית המועצות בעיקר בהשלטת צמדי קטגוריות מנוגדות כמו דיכוי והתנגדות; השלטון והעם; תרבות רשמית ותרבות נגד; שפה טוטליטרית ושפת

נגד; ה"אני" הציבורי וה"אני" הפרטי; אמת ושקר, מוסר ושחיתות, ועוד (Yurchak, 2006, pp. 4-5). כך, על אף השינויים העצומים שנבעו מהתפרקותה של ברית המועצות, המחקר העכשווי על רוסיה הפוסט־סובייטית עודנו מצוי במסגרת המסורתית של ההיסטוריוגרפיה המערבית – בהתמקדותו בפולחן המנהיג ובהחלטותיו תוך יצירת תמונה מחקרית דו־ממדית של משטר מונוליתי ומגובש, לעומת החברה הנתונה למרותו, המתוארת כהומוגנית אף היא. זאת ועוד, המסקנות שמתקבלות מגישה זו משאירות מקום מועט לדיון בשינויים ובתהליכים חברתיים־תרבותיים המביאים בחשבון את ניתוח המשטר כמערכת הבנויה על אידיאולוגיה, אך גם על יחסי כוחות מעמדיים, נסיבות פוליטיות וצבאיות והפרשנויות שניתנות לכל אלה מצד קבוצות שונות באוכלוסייה הרוסית.

בהתאם לנאמר לעיל, במאמר זה אנחנו מציעים לגשת לנושא האידיאולוגיה מתוך השקפה תרבותית־חברתית והגדרתה כסל של נורמות תרבותיות וחברתיות בהקשר ההיסטורי הנתון, ולבחון את הזיקה של האידיאולוגיה הפוטיניסטית של המלחמה באוקראינה. כך, במקום לבחון את מידת ה"אידיאולוגיה" של המשטר, מאמר זה מפנה את המבט לאידיאולוגיה כתהליך של הבניה תרבותית, קרי הנחלתן של נורמות התנהגות ותפיסות תרבותיות תחת שלטון פוטין, ובפרט בהתפתחות

לצד מפעלים, חברות וענפי תעשייה חשובים נוספים, שהיו בבעלות המדינה במשך עשורים רבים ובאותה עת נמכרו במחיר נמוך לקבוצת מקורבים לשלטון, בתמורה לתמיכה פוליטית בילצין. קבוצה זו הפכה את השלטון ברוסיה לשלטון אוליגרכי בפועל (גרס, 2009, עמ' 806–813). יש לציין כי לצד ניכוס המשאבים הלאומיים שנותרו מהשלטון הסובייטי פנו חלק מהאליטות העסקיות והפוליטיות החדשות ליצירת מערכת פוליטית חדשה, ומיצבו את עצמם כנדבנים ומנהיגים אזרחיים המציעים חזון חברתי חדש לרוסיה.⁴ לצד זאת עברה המדינה תהליך של דמוקרטיזציה ופתיחות למערב מבחינה פוליטית ותרבותית כאחת, אשר מיצב אותה כמדינה מערבית ואירופית במפה הדיפלומטית והפך אותה לחלק אינטגרלי מה-G8 ולחברה במועצת אירופה, ואף הביא את עריה הגדולות להידמות מבחינה אסתטית לערים מערביות.

העברת מושכות השלטון לוולדימיר פוטין בשנת 2000 ושליטתו הלכה למעשה עד ימים אלו במדינה הביאו לשינויים דרמטיים בגיבוש הזהות המדינית הרוסית. פוטין, בניגוד לקודמו בתפקיד, נקט יד קשה כלפי קבוצת האוליגרכים שמיאנו להישמע למרותו ולהיעתר לניכוס נכסיהם, בעוד הוא חותר לכונן משטר ריכוזי יותר במדינה, הנשען על מערכת פוליטית סגורה שמבוססת על שליטה מוחלטת במידע ובהון כספי, עם סובלנות מועטה לגילויי התנגדות. לצד זאת, במהלך שלטונו פיתח פוטין מספר היבטים אידיאולוגיים עיקריים, שהפכו במהלך העשורים לאבני דרך המתוות את אופייה ומדיניותה של רוסיה כלפי פנים וחוץ, ואשר מציבות אותה כאלטרנטיבה למערב. עם זאת חשוב לציין כי יחסו העוין של משטר פוטין למערב הוא תולדה של תהליך שהתהווה לאורך שנות שלטונו, ולא נוצר אד הוק עם תחילתו. כך, במהלך כהונתו הראשונה כנשיא הפגין פוטין יחס שניתן לתארו כאוהד למערב. למשל, בשיחה בין ביל קלינטון ופוטין לאחר היבחרו לנשיא במארס 2000 אמר פוטין לקלינטון כי "ברור לכל העולם שאני אדם שאפשר לעבוד איתו [...] אני חושב שיש לנו בסיס טוב ליחסי ארצות הברית-רוסיה, שנוצרו בינך לבין הנשיא הרוסי הראשון ילצין, ויש לנו את כל היסודות לפיתוח היחסים בינינו" (The White House, 2000, p. 2). ואולם יש להניח שהרציונל בפיתוח היחסים עם המערב, ובפרט עם ארצות הברית, נבע תחילה מתוך רצונו של פוטין לבסס את שלטונו ברוסיה תוך קבלת אמון מצד מדינות המערב, ולא מתוך רצון להידמות להן.

נאומו של פוטין בוועידת מינכן לביטחון בפברואר 2007 היה אבן דרך לתהליך היפרדות משטרו מהמערב ולאומן גישה בדלנית במוצהר, שהדגישה את ייחודיותה

של אלו לאור נסיבות המלחמה.² מבחינה זו, תרומתו של המאמר והחידוש שבו הם הנכחת המיזוג והשזירה בין המניעים הפוליטיים הפנימיים לאג'נדות הבינלאומיות של הפוטיניזם, והטענה כי לא ניתן להבין את מדיניות החוץ של רוסיה ללא ניתוח תרבותי של מדיניות הפנים שלה. לשם כך, מקרה הבוחן במאמר זה הוא עלייתו והאדרתו של מוסד המשפחה, שנמצא עתה במרכז של דיון ציבורי פורה ברוסיה, והשאלות הן: מה מגדיר את מוסד המשפחה? איך הוא משרת את האג'נדות הפוליטיות הפנימיות והחיצוניות של המשטר? איזה סוג של שימוש עושה בו משטר פוטין?

המאמר מחולק לשלושה חלקים. החלק הראשון מוקדש למבוא היסטורי על חיפוש דרך אידיאולוגית לאחר נפילת ברית המועצות והיפרדותה הקונספטואלית של רוסיה מן המערב תחת שלטון פוטין. החלק השני מתאר את עליית חשיבותו של מוסד המשפחה ברוסיה, הסיבות לכך וחשיבותו הפוליטית עד כדי הפיכתו לעניין של ביטחון לאומי, וכן הגדרתו והגדרת גבולותיו. החלק השלישי והאחרון עוסק באופנים השונים של הנחלת דגם המשפחה האידיאלי בקרב אזרחי רוסיה, ודן בשאלה באילו מישורים מיושם דגם זה ברוסיה ובשטחים הכבושים באוקראינה, ובאילו לא.

חיפוש דרך אידיאולוגית תחת שלטון ילצין ופוטין

מיקומה של רוסיה בין שתי יבשות, אירופה ואסיה, הציב לאורך ההיסטוריה שאלות זהותיות מורכבות: האם היא שייכת למערב או למזרח? האם ניתן לכנותה מדינה אירופית במובן של האידיאולוגיה והעקרונות התרבותיים המנחים אותה? התשובות שניתנו במהלך המאות האחרונות היו רבות ומגוונות, ותלויות בנסיבות ההיסטוריות הייחודיות בכל מאה ומאה. זאת ועוד, שאלת דרכה הייחודית של רוסיה (Sonderweg), קרי מהותה ואופייה, עולה מחדש וניצבת במרכז הדיון המדיני והחברתי ברגעי משבר חברתיים, תרבותיים ומדיניים. התפרקות ברית המועצות בראשית שנות ה-90 והגל הלאומי ששטף את מזרח אירופה בעקבותיה העמידו מחדש את מנהיגיה בצומת דרכים זה.³

החזון הקומוניסטי, שעד אותה עת הנחה את הצו המדיני והפוליטי, הוחלף בחיפוש זהות חדשה. עם עליית שלטונו של בוריס ילצין בשנת 1991, חיפוש זה בא לידי ביטוי ברצון להתקרב למערב על ידי יישום עקרונות כלכליים של השוק החופשי, כמו עידוד יזמות ובעלות פרטית והפרטה של משאבי המדינה על דרך הקלפטוקרטיה. הדוגמאות הבולטות לכך היו מכירתן של חברות הנפט והגז הממשלתיות יוקס וסיבנפט

אנשים שונים, יש לנו קוד גנטי, תרבותי ומוסרי שונה" (BBC Staff, 2021). כלומר, השבר שנוסח ב־2014 כמשבר מדיני לבש עתה מאפיינים ערכיים ומהותניים של ממש.

תהליך גיבוש הזהות שרוסיה עוברת ביתר שאת בשנים האחרונות נושא בחובו השלכות מדיניות ואסטרטגיות משמעותיות כלפי חוץ ופנים גם יחד. את מפת הדרכים הרעיונית של רוסיה של משטרו של פוטין ניתן לסכם כך: אמונה בחוזקה ובמעמדה העליון של רוסיה כמדינה גדולה ויציבה (מדינתנות, סטטיזם) המהווה ציוויליזציה בפני עצמה (a state civilization), ולפיכך קיימים בה אורחות חיים ותרבות ייחודיים ושמרניים הנבדלים מהמערב (Snegovaya & McGlynn, 2025). יש לציין שבהתייחסות לרוסיה כאל ציוויליזציה במקום במונחים של מדינת לאום, פוטין מעניק לה נפח היסטורי וותק שבאים לידי ביטוי בלגיטימציה צבאית לפעול באוקראינה ובהפגנת גישה של עליונות תרבותית ומוסרית כלפי המערב.⁵

לתהליך זה נלוותה גם התגבשותה של תפיסת ביטחון רוסית חדשה. אם בשנות ה־90 תפיסת הביטחון הרוסית הייתה מעוגנת בקריטריונים של הגנה צבאית מפני איומים צבאיים ופְּרֶה־צבאיים ('zashchishchennost'), עתה היא נתפסת באופן רחב הרבה יותר כ"ביטחון באמצעות התפתחות", כפי שתיארו ב־2020 ולדימיר נזרוב ודמיטרי אפינוגנוב, חברי מועצת הביטחון הרוסית, הכולל נושאים חברתיים כחלק מהמשימה (Cooper, 2022; Nazarov, 2020, pp. 9-19). רציונל זה אפשר את הפיכתם של נושאים תרבותיים והיסטוריים, וכן את השאלה בדבר הזהות הרוסית וגבולותיה הקולקטיביים והתרבותיים, לנושאים ביטחוניים. במילים אחרות, מה שבעשור הקודם תואר במונחים של יוכוח אינטלקטואלי־מוסרי לבש עתה צורה ביטחונית שיש מאחוריה צידוק ליציאה למלחמה (Snegovaya & McGlynn, 2025, p. 7). כך הפכו בעשור האחרון הערכים המסורתיים, ובהם מוסד המשפחה הרוסי, לעניינים ביטחוניים המצדיקים פעולות צבאיות.

כלפי פנים הובילה המדיניות האנטי־מערבית את המשטר הפוטיניסטי לאמץ מדיניות שמרנית, המוגדרת על ידי גורמי ממשל ומדינה כדרכה האותנטית של רוסיה. זו באה לידי ביטוי באימוץ פוליטיקה לאומנית, לצד העלאה על נס של ההיסטוריה וערכים רוסיים ייחודיים, שלדברי המשטר סבלו עד כה מהזנחה בשל השפעות קוסמופוליטיות ומערביות. הווה אומר, בד בבד עם המלחמה בשדה הקרב באוקראינה, המשטר הרוסי מציג עצמו כזה המנהל מלחמת תרבות פנימית סביב חשיפת אופייה האמיתי של רוסיה כמדינה המשוחררת

של הלאומיות הרוסית ואת שונותה ממדינות המערב, ומאמצות הברית בפרט. מקור חשוב נוסף המסמן את הכיוון האידיאולוגי שרוסיה פנתה אליו אז הוא המסמך 'עיקרי הפוליטיקה של המדיניות התרבותית' שנכתב על ידי משרד התרבות הרוסי באפריל 2014, המצהיר על נפרדות רוסיה מאירופה ועל זכותה לאמץ שוב את המסורת והתרבות הרוסיות כאלטרנטיבה תרבותית ורעיונית לליברליזם נוסח מדינות המערב (Ukaz Prezidenta RF N 808, 2014). מסמך זה פורסם חודשים ספורים לאחר אירועי יַברומאידאן – סדרת מחאות ספונטניות שפרצה בעקבות החלטתה הפתאומית של ממשלת אוקראינה דאז שלא לחתום על הסכם התאגדות עם האיחוד האירופי, והובילה להדחתו של הנשיא הפרו־רוסי ויקטור ינוקוביץ'. בתחילה ניסה המשטר לדכא את המחאות בכוח אך נחל כישלון, שהוביל בתורו לפלישתה של רוסיה למזרח אוקראינה ולסיפוח חצי האי קרים (Shveda & Park, 2016). הגיוניים הבינלאומיים החריפים, לצד הסנקציות האירופיות והאמריקאיות שהוטלו על רוסיה בעקבות האירועים, שכללו בין היתר אמברגו על יצוא נשק והתקשרות צבאית עם רוסיה ואיסור על קיום קשרים כלכליים עם בנקים רוסיים ועל מתן ויזה לאישים הקשורים למתקפה, דחפו את המגמה הבדלנית קדימה.

המלחמה נגד אוקראינה שהחלה בפברואר 2022 העמידה את רוסיה בפני בידוד דיפלומטי, מדעי, כלכלי ותרבותי, שהמריץ בתמורה את הצורך של המשטר באפיון זהות המנוגדת לזהות המערבית.

לעומת זאת פוטין דרש מהמערב הכרה בינלאומית בזכויותיה הלאומיות של רוסיה, והוסיף כי משמעותו של צעד זה היא להשתחרר מהמדיניות המרסנת שננקטה כלפי רוסיה מזה מאות שנים. "לכל דבר יש גבולות. במקרה של אוקראינה, שותפינו המערביים חצו את הגבול והתנהגו בגסות, בחוסר אחריות ובחוסר מקצועיות", טען במארס 2014 (President of Russia, 2014). המלחמה נגד אוקראינה שהחלה בפברואר 2022 העמידה את רוסיה בפני בידוד דיפלומטי, מדעי, כלכלי ותרבותי, שהמריץ בתמורה את הצורך של המשטר באפיון זהות המנוגדת לזהות המערבית. בעוד שבנאומו מ־2014 חיפש פוטין הכרה מצד המערב, בהתבטאויותיו לאחר הפלישה לאוקראינה ניכר צעד נוסף בהתבדלותם של רוסיה והרוסים מבחינה מהותית מן המערב. ערב המלחמה טען פוטין בהתייחסותו לאמריקאים: "למרות שהם [האמריקאים] חושבים שאנחנו זהים להם, אנחנו

בשלהי תקופת השלטון הסובייטי המשפחה הייתה לסוכנת של תהליכי הפרטה ואינדיווידואליזציה של החברה (Shlapentokh, 1991). בשנות ה-90, למרות שהעמדות הסובייטיות בנוגע לחיים פרטיים עמדו בעין מבחינה מדינית, השינוי הפוליטי המהיר והעקרונות והצרכים הכלכליים החדשים התירו מדיניות ליברלית יותר כלפי המשפחה. לדוגמה, למרות שהומוסקסואליות הייתה אסורה בברית המועצות, בתחילת 1991 נערך פסטיבל קולנוע קווירי בשני מוקדים מרכזים בלינגרד ובמוסקבה, שהיה האירוע החשוב הראשון של התנועה הלהט"בית ברוסיה (Gessen, 2017, pp. 101-102). במסגרת תהליך הדמוקרטיזציה והליברליזציה הרוסי הותרה ההומוסקסואליות על פי חוק בשנת 1993.

סוציולוגים רואים במוסד המשפחה מערכת חברתית בעלת תפקיד מרכזי בהנחלת ערכיה של חברה. בהתאם לכך, משפחה אינה רק יחסי שארות ומשק בית אלא גם כלי המשרת את המבנים החברתיים בחברה נתונה (Casey, 1989, pp. 1-14). פרספקטיבה מחקרית זו מאפשרת לעמוד על היבטים קונקרטיים במדיניות המשפחה במשטרו של פוטין, ובפרט על מאפייניו וגבולותיו של האידיאל המשפחתי והתפקיד שהוא ממלא בעמדתה הבדלנית המדינית של רוסיה. למעשה אידיאל זה מורכב בעיקרו משני מאפיינים: דגם המשפחה הוא הטרונומרטיבי ומרובה ילדים. מאפיינים אלו מבנים את זהותה של רוסיה כמדינה הנלחמת על ערכים מסורתיים בתוך גבולותיה ומחוץ להם, באופן הממצב אותה בזירה העולמית כמדינה בעלת אג'נדה חברתית ותרבותית הפוכה מזו של ארצות הברית ומדינות המערב.

בשנים האחרונות הפך מוסד המשפחה לנדבך מרכזי במאמצי התעמולה של המשטר ברוסיה. אישים רבים, בהם פוליטיקאים, אנשי דת, עיתונאים, סופרים ופובליציסטים הדהדו את המסר על חשיבותה של המשפחה, שמתבטאת בתפקידה המרכזי בחינוך דור העתיד ובהנחלת ערכיה של החברה הרוסית. כך פוטין, שמתווה את הקו האידיאולוגי הנוכחי ומרבה להביע את עמדתו בנושא, רואה במשפחה את בסיס המדינה והחברה ויתרה מכך, לעיתים הוא אף מכנה אותה "תופעה רוחנית, בסיס המוסר האנושי" (Gereykhanova, 2023b). במילים אחרות, השלטון הפוטיניסטי מתייחס למוסד המשפחה כאל גוף מרכזי שמשקף ומבנה את החברה הרוסית העכשווית ואת ערכיה. דגם של משפחה מרובת ילדים קיים בחברות מסורתיות, והוא מקודם כאמור על ידי משטר פוטין כדגם המשפחתי הרצוי. מעניין כי ההיסטוריה משמשת את משטר פוטין לתיקוף ריבוי הילדים מבחינה ערכית: "בואו נזכור שבמשפחות הרוסיות לסבתות שלנו ולסבתות הגדולות שלנו היו

מהשפעות חיצוניות. חשוב לציין כי אף על פי שהתהליך, המואץ בשל המלחמה, מתואר כחשיפת פניה ואופייה האמיתיים של רוסיה, מדובר בתופעה עכשווית של בניית זהות ואידיאולוגיה חדשות כמענה לצרכים הפוליטיים המיידיים, שכן 'ישן' ו'חדש' הם במידה רבה הבניות אידיאולוגיות. השיח השמרני המבקש לחזור לערכים המסורתיים מעניק למשטר את הלגיטימיות הפוליטית החסרה לו, בשעה שהיבטים היסטוריים המשרתים את האינטרסים הפוליטיים מאומצים אל לב המשטר, ואחרים, המערבים בדרך כלל זיכרונות בעייתיים, נשכחים ומושלכים החוצה.

עליית חשיבותו הפוליטית של מוסד המשפחה ברוסיה במשטר פוטין

עם המשטר הקומוניסטי התפרקה גם המערכת הפוליטית הטוטליטרית, שהתוותה חוזה חברתי ייחודי עם אזרחי המדינה המתבסס במהותו על הפעלת כוח ואליומות. לפי חוזה זה מרבית האנשים יהיו בטוחים מאלימות רוב הזמן, בתנאי שישארו בגבולות תרבותיים מסוימים וישארו בחלק מהאחריות באמצעות פיקוח ושמירה על גבולות אלו בסביבתם הקרובה. הגבולות, טוענת חנה ארנדט בספרה הקלאסי 'סודות הטוטליטריות', אינם מונוליטיים אלא דינמיים ומשתנים תדיר. הדבר מאלץ את האזרחים להיות ערניים לסימנים ולתנודות האידיאולוגיות של המשטר (Arendt, 1976, p. 76; Gessen, 2017, p. 99). במחצית השנייה של המשטר הסובייטי, מ-1953 ואילך, בעת קריסתה של "אימפריית המשטרה" הסטליניסטית, היו אלו החיים הפרטיים שהפכו לעניין מהותי מבחינה פוליטית, מתוך ההשקפה שלכל בחירה אישית יש משמעויות והשלכות חברתיות ופוליטיות מרחיקות לכת (Field, 2007). המשטר התאמץ יותר ויותר להגדיר מהם החיים הפרטיים שראוי לחיות אותם, ובהם גם חיי המשפחה. אדרבה, מאז שנות ה-50 של המאה ה-20 הפך מוסד המשפחה למרכיב משמעותי בבניית הקומוניזם, שממנו הורכבה "המשפחה הפרולטרית הגדולה" (ברית הפועלים שעתידה להרכיב את החברה האוטופית). במהלך תקופה זו הוגדרו מחדש גבולותיה ותפקידה, והיחסים הראויים בינה לבין יחסי השארות והקהילה (Itkin, 2025).

תהליך התפרקותה של ברית המועצות כלל גם את קריסתם של אידיאל המשפחה הדוגמטי ושל הדרישה להיענות לו במסגרת החוזה החברתי. סקרים שבוצעו בשנות ה-80 הראו כי אזרחי המדינה מאסו באידיאולוגיה הקומוניסטית בכללותה, ובפרט בראייה כי המשפחה מהווה חלק מרכזי בקולקטיב הקומוניסטי. במקום זאת הם ראו בה מקום מפלט מדרישותיו של המשטר.

של הערכים המסורתיים שאותם הציב פוטין כהיבטים מרכזיים במשטרו.

כחלק מהמדיניות הפרו־נטליסטית של המשטר הולך ומתגבש קריטריון דמוגרפי כחלק מאופן הערכת השלטון המקומי ברוסיה. משנת 2025 יתבסס הקרמלין על הגידול הדמוגרפי במחוזות השונים ברוסיה כמדד שלטוני, וכישלון בו עשוי לשמש עילה לפיטורו של המושל ואף להצבת מכשולים להמשך הקריירה הפוליטית שלו. נקודה מעניינת היא שמחוזות עשירים ומחוזות עניים צפויים להיות חלוקים בעניין דרכי עידוד הילודה; המחוזות העשירים יסתמכו על מענקים כספיים ליולדות, ואילו המחוזות העניים יגבירו את מאמצי התעמולה (Verstka staff, 2024). חשוב לציין כי תחת שלטון פוטין נערכו שינויים בחוק המגבילים הפלות במדינה. בפרט, החל מהעשור השני של המאה הנוכחית נאסר על פרסום הפרוצדורה, ורופאים יכולים להצהיר שהיא פוגעת ברגשותיהם הדתיים ולסרב לה. נוסף על כך, בשנתיים האחרונות ההתנגדות להפלות נשמעת יותר ויותר מתוך המערכת הפוליטית. כך למשל, בקיץ 2022 קרא שר הבריאות הרוסי מיכאיל מורשקו לאכיפה נוקשה יותר במכירת תרופות להפסקת היריון, ופוטין עצמו התייחס בנובמבר 2023 להפלות כאל בעיה אקוטית שאיתה מתמודד המשטר. משרד הבריאות אף ניסח רשימה של מענים אפשריים לרופאים, שנועדו לשכנע את המטופלות לשמור את העובר (Minzdrav Rossiyskoi). יש לציין כי ברמה הלאומית ננקטים גם צעדים אופרטיביים, הכוללים סגירת מרפאות פרטיות שעורכות את ההליך הרפואי והטלת קנסות על יחידים וגופים שלכאורה משכנעים את הנשים לעבור הפלה. הניסיונות להצרת צעדיהם של מרפאות, רופאים ונשים בכל הנוגע להפלות הם נקיטת העמדה הברורה של הממשלה אשר ל(אי)־זכותה של האישה על גופה ולתכנון משפחה. עמדה זו הולמת את האידיאולוגיה של ערכים מסורתיים ברוסיה, הרואים את הולדת הילדים כתפקידה העיקרי של האישה. אין תמה אפוא כי פוטין בחר להדגיש עיקרון זה בברכתו לנשים הרוסיות ביום האישה הקודם, שמונה במארס 2024: "אתן, נשים יקרות, מסוגלות לשנות את העולם [...] מעל הכול בזכות המתנה הגדולה ביותר שהטבע העניק לכן – הולדת ילדים. אימהות היא גורלן של נשים" (Telekanal, ROSSIIA 1, 2024). הצהרה זו מהדהדת את עמדתה של הכנסייה הרוסית, שהיא הגוף הרוסי המרכזי המתנגד להפלות באופן נחרץ ורואה בתפקידים מגדריים מהות דתית ומיליוני רצון האל. בהתאם להתקרבות בין הכנסייה למשטר בנושא זה, בשנה האחרונה מבקרות חדשות במרפאות בריאות האישה ב־16 מחוזות במדינה החלו

שבעה־שמונה ילדים, ואפילו יותר. בואו נשמור ונְחַיָּה מחדש את המסורת הזו. ריבוי ילדים ומשפחות ברוכות ילדים צריכים להפוך לנורמה ולדרך חיים לכולם ברוסיה" (Gereykhanova, 2023a). לא בכדי דבריו של פוטין בהקשר המשפחתי נושאים אופי דתי – דבר המעיד על יחסי המשטר עם הכנסייה הרוסית. מאז בחירתו של קיריל לפטריארך מוסקבה ב־2009 והקדנציה השלישית של פוטין שהחלה ב־2012, הלכה והתהוותה מערכת יחסים קרובה בין המשטר לכנסייה: הכנסייה הפכה לגושפנקה מוסרית ודתית לאידיאולוגיה הבדלנית והשמרנית של פוטין, וצברה בשל כך כוח פוליטי רב במדינה (Soroka, 2022). לאור זאת, קידום דגם משפחה מסורתי על ידי פוטין תואם את הראייה הדתית־פרבוסלבית באשר לחשיבותם של ערכי משפחה שמרניים.

העלאתו על נס של מוסד המשפחה מרובת הילדים קשורה קשר הדוק למשבר הדמוגרפי העמוק שרוסיה נמצאת בו. מטרתה העיקרית של המשפחה הרוסית היא דמוגרפית בעיקרה, קרי גידול האוכלוסייה הרוסית.

העלאתו על נס של מוסד המשפחה מרובת הילדים קשורה קשר הדוק למשבר הדמוגרפי העמוק שרוסיה נמצאת בו. מטרתה העיקרית של המשפחה הרוסית היא דמוגרפית בעיקרה, קרי גידול האוכלוסייה הרוסית. המשטר מוטרד משתי השלכות של נחיתות דמוגרפית שעלולות להוות איום על ביטחונה הלאומי של רוסיה: פגיעה ביכולת לתחזק צבא גדול וחזק לצד היחלשות כלכלת המדינה. באופן מעשי, תהליך הירידה המואצת בשיעור הילודה ברוסיה, הנמשך זה עשורים רבים, גרם להתרוקנותם של חבלי ארץ שלמים כמו צפון רוסיה, מזרח סיביר והמזרח הרחוק הרוסי, בעוד ניסיונות ממשלתיים להפוך את המגמה נחלו כישלון. למרות שיפורים נקודתיים המגמה הדמוגרפית השלילית נמשכת, ורוסיה נחשבת למדינה השלישית אחרי סין ויפן עם ריבוי טבעי שלילי של האוכלוסייה. שנת 2023 הייתה שנת שפל דמוגרפי, שבה מספר הלידות היה זהה לשנת 1999, בעוד הצפי לשנת 2024 היה המשך המגמה השלילית (Lebedeva, 2024). עוד יצוין כי המלחמה באוקראינה גובה מחירים אנושיים שבאים לידי ביטוי בהן שדה הקרב והן במגמות הגירה ופוגעים בדמוגרפיה של רוסיה, שאת השפעותיה היא עתידה לשאת במשך עשורים רבים.⁶ כך, קידומו של דגם משפחה מרובת ילדים, שנועד לענות על הצרכים הדמוגרפיים הדחופים של רוסיה, עונה במקביל גם על הקריטריונים

ממדינות המתירות יחסים אלו בחוק. בשנתיים האחרונות חלה החרפה נוספת בחקיקה ההומופובית והטרנספובית, עם איסורים הנוגעים לשינויי מין ורדיפה גלויה של פעילי הקהילה. בולטת במיוחד היא ההצדקה שניתנה לחקיקה האחרונה מנובמבר 2023, הרואה בקהילה הלהט" בקית חלק מתנועה עולמית-מערבית שנועדה לערער את זהותה הייחודית של רוסיה ככלל ואת מוסד המשפחה בפרט. אי לכך הוכרזה הקהילה כגוף קיצוני, קרי גוף המטיל איום על המדינה. מנגד, המודל ההטרנורמטיבי של המשפחה עוגן בתיקון לחוקה הרוסית ב־2020 וקבע כי "תפקידה של המדינה להגן על המשפחה ועל האימהות, האבהות והילדות; להגן על מוסד הנישואין כברית בין גבר לאישה" (סעיף V114 בחוקה).

בולטת במיוחד היא ההצדקה שניתנה לחקיקה האחרונה מנובמבר 2023, הרואה בקהילה הלהט" בקית חלק מתנועה עולמית-מערבית שנועדה לערער את זהותה הייחודית של רוסיה ככלל ואת מוסד המשפחה בפרט.

לצד זאת הפך מוסד המשפחה הרוסי לחלק מהנרטיב הביטחוני של המדינה. למשל, בצו מיולי 2021 'על אסטרטגיית הביטחון הלאומי של רוסיה' מופיעה המשפחה הרוסית כאחד הגופים העומדים בבסיס הביטחון הלאומי של המדינה, ועל כן ההגנה עליה מוגדרת כעדיפות לאומית. בניגוד לצו הקודם שנכתב בדצמבר 2015, שבו המשפחה מופיעה פעמים ספורות בלבד, הצו הנוכחי מנוסח באופן שמקנה למוסד המשפחה תפקיד מוסרי ורוחני השומר על החברה הרוסית ועל האנושות כולה מפני היכחדות. "השינויים המתרחשים בעולם המודרני משפיעים לא רק על היחסים הבין־מדינתיים אלא גם על ערכים אנושיים אוניברסליים [...] האנושות עומדת בפני איום של אובדן דרך רוחני ומוסרי. נורמות מוסריות בסיסיות, מוסד הנישואין וערכי המשפחה מתערערים יותר ויותר" נכתב במסמך. את קידום הערכים המסוכנים מייחסת רוסיה לארצות הברית ולבעלות בריתה (Ukaz Prezidenta RF, 2021, Sections 85-87).

מפברואר 2022 מנוצל נרטיב ביטחוני זה לטובת הצדקה מוסרית ופוליטית לפלישתה של רוסיה לאוקראינה, שכן השיח הפוליטי הרוסי רואה בה ישות מדינית שנכנעה למערב ונתונה זה מכבר להשפעתו ההרסנית (Soroka, 2022, p. 14). כך למשל, בסמוך לפלישת רוסיה לאוקראינה תיאר הפטריארך קיריל, מנהיגה של הכנסייה הרוסית הפרבוסלבית, את המהלך הצבאי במונחים של מלחמת אין ברירה, שפרצה במטרה

לקבל מכתב מהפטריארך, המקדש את הריון ומניא אותן מביצוע הפלה (RIA Novosti, 2024).

לצד זאת, בחודשים האחרונים הממשלה מקדמת את פסילתם בחוק של ארגונים אל־הוריים ברוסיה, בטענה כי הם מעודדים את אורח החיים המערבי: "התעמולה האל־הורית — תופעה חברתית מסוכנת. האמריקאים הם שעומדים מאחוריה. מדינתנו ענקית והאידיאולוגיה שלהם מסוכנת", טען וצ'יסלב וולודין, יו"ר הדומה, הבית התחתון, בסוף ספטמבר האחרון (Gosudarstvennaya Duma, 2024). כשהחוק למניעת תעמולה אל־הורית יעבור הוא צפוי להטיל קנסות של 400 אלף רובל על יחידים, וחמישה מיליון רובל על ארגונים המזוהים כאלו המפיצים תעמולה בנושא. קולות ממשלתיים הוסיפו וביקשו לדמות את החוק לזה הלהט"ב"י (ראו לעיל) ולהכריז על ארגונים אלו כקיצוניים. נוסף על כך צפו ועלו קולות הקוראים לשוב לפרקטיקה הסובייטית של הטלת קנסות על משפחות ללא ילדים, או איסור על בנייה של דירות בנות חדר אחד בערים הגדולות. יש לציין שככל הידוע לדמוגרפים ולחוקרים, ארגונים אל־הוריים — אם ישנם — מועטים ביותר ברוסיה, וחשיבותם החברתית אינה קיימת כמעט (Moscow Times Reporter, 2024).

זאת ועוד, השלטון הרוסי נלחם כנגד שיעור הגירושין הגבוה יחסית ברוסיה. על פי נתונים של הלשכה המרכזית הרוסית לסטטיסטיקה (רוססטט), המגמה של שיעור גירושין גבוה ממשיכה להתקיים, לצד ירידה קלה בשיעור הנישואין בשנתיים האחרונות. כך, ב־2022 נישאו 7.2 מתוך כל 1,000 איש, לעומת 6.5 מתוך כל 1,000 איש ב־2023. במקביל, שיעור הגירושין נותר זהה לאורך השנתיים ועומד על 4.7 לכל 1,000 איש. נתונים אלו הם שהופכים את רוסיה לאחת משיאניות הגירושין בקרב המדינות בעולם (Rosstat, 2024). על כן ברור שעם עליית חשיבותה האידיאולוגית של המשפחה הרוסית, הולכים ומתבססים אמצעים למאבק בשיעורי הגירושין הגבוהים. כך, בדצמבר 2024 עלתה בדומה הצעת חוק לחייב את המבקשים להתגרש במספר מפגשים של ייעוץ פסיכולוגי (Agadzhanov, 2024), והמס על הליך הגירושין צפוי לעלות מ־650 רובל ל־5,000 רובל לאדם בשנת 2025 (The Moscow Times, 2024).

חשוב לציין היבט נוסף בהתגבשות האידיאולוגית של מוסד המשפחה הפוטיניסטי — התגברות ההומופוביה בחברה הרוסית. ההומופוביה הייתה חלק ממשטרו של פוטין מתחילתו, אך הפכה לרשמית בשנת 2013 באמצעות חוק האוסר הפצת מידע על הומוסקסואליות ברוסיה. לאחר מכן נחקקו חוקים נוספים שאוסרים על אימוץ ילדים על ידי זוגות חד־מיניים ואף על ידי זוגות

מתנגדים לאידיאולוגיה הליברלית המערבית וליחסה למוסד המשפחה, ומבקשים לגדל את ילדיהם במקום שבו נשמרים הערכים המשפחתיים המסורתיים.

אמצעים להנחלת דגם המשפחה האידיאלי

השלטון מקדם את הדגם המשפחתי באמצעים רבים הכוללים חגים ומועדים המוקדשים למשפחה, תעמולה בבתי הספר ובמוסדות להשכלה גבוהה וכדומה. שנת 2024 אף הוכרזה בצו ממשלתי "שנת המשפחה". במרכז הצו עומדות ההנחיות לכל גופי הממשל הרלוונטיים להקצות משאבים לטובת שימור המשפחה, והקמתה של ועדה מיוחדת בראשות טטיאנה גוליקובה, סגנית ראש הממשלה, המוקדשת לקידום מטרות "שנת המשפחה". בין האמצעים שננקטו עד כה לטובת קידום האידיאל המשפחתי היה החלת נושא לימוד חדש בבתי הספר במדינה, ניהול משפחה, המוקדש להכרת היסודות המוסריים של חיי המשפחה ומהותם החברתית. התוכנית החינוכית הפכה ללאומית באופן רשמי מתחילת שנת הלימודים ב־1 בספטמבר 2024. במסגרת הלימודים נפגשים התלמידים עם זוגות "לדוגמה" שמספרים להם על חיי המשפחה שלהם, נכתבים ספרי לימוד והדרכה, וכוח אדם רפואי מגויס לתוכנית הלימודים במטרה להקנות לתלמידים חוסר סובלנות לאל-הורות (Kommersant Staff, 2024). אין תמה אפוא כי נושאים של חינוך מיני ותכנון משפחה אינם נכללים בתוכנית לימודים זו.

אמצעים נוספים לקידום האידיאל המשפחתי הם הקולנוע והטלוויזיה הממשלתית. דוגמה לכך היא סדרת הטלוויזיה 'משפחה גדולה', שצולמה בתמיכה ממשלתית ושודרה ב־2024. הסדרה מציגה את האידיאל המשפחתי על פני 12 פרקים לאור הסיסמה "משפחה גדולה היא כוח-על". באופן דומה הסרט 'מכתבה של אמא', שיצא לאקרנים באוקטובר 2024 במימון ערוץ ספאס הפרבוסלבי, עוסק בהפלות. העלילה נסבה סביב שתי נשים שמתלבטות בנוגע להליך ולבסוף בוחרות, כנגד כל הסיכויים, לוותר על ההפלה. הסרט כולל תיעודים רפואיים של הליך ההפלה, וכן מראיינות שהתלבטו בעבר בשאלה ובחרו שלא להפיל. יש לציין כי התלבטות זו מוצגת כבחירה בין הנוחות האישית, קרי האגואיזם, ובין החיים; לדברי נציגי ספאס, מטרתו של הסרט לענות על השאלות: כיצד למנוע רצח תינוקות? מדוע הורות היא אושר ולא נטל? זאת ועוד, בוריס קורצ'בניקוב, מנכ"ל הערוץ, השווה בראיון בין מה שהוא מתייחס אליו כאל "מלחמה פנימית" שמתנהלת על נפשו של הנוער לבין המלחמה באוקראינה, בעודו טוען כי אילולא נעשו הפלות ואילו אנשים היו מאמצים את הערכים המסורתיים,

להגן על האוכלוסייה דוברת הרוסית במזרח אוקראינה מפני הכילון המוסרי שמביא עליה הממשל ה"מערבי" באוקראינה. ואילו אלכסנדר בגלוב, מושל סנט־פטרבורג, הדגיש את חשיבותם של הערכים המסורתיים במאמץ המלחמתי כשטען לאחרונה כי החיילים הרוסים יודעים עבור מה הם נלחמים: "חיילים שראו שירותים בבתי ספר [בדונייצק ובלוגאנסק], שבהם במקום שני חדרים היו שלושה – בנים, בנות וא-בינאריים – להם לא צריך להסביר עבור אילו ערכים אנחנו נלחמים". הוזה אומר, בלחימתם הם מגינים לא רק על הערכים המסורתיים אלא גם על הילדים, שנכפית עליהם זהות מינית לא־טבעית (Radio Svoboda, 2024). דעה זו נפוצה גם בקרב גורמי ממשל וחברה אחרים. ההגנה על ערכים מסורתיים מתורגמת לתעמולה אנטי־מערבית, שלפיה המלחמה באוקראינה היא מלחמה נגד ההגמוניה והערכים האמריקאיים והמערביים (President of Russia, 2022).

בין האמצעים שננקטו עד כה לטובת קידום האידיאל המשפחתי היה החלת נושא לימוד חדש בבתי הספר במדינה, ניהול משפחה, המוקדש להכרת היסודות המוסריים של חיי המשפחה ומהותם החברתית.

נקודה חשובה היא שרוסיה אינה המדינה היחידה בעלת אג'נדה אנטי־דמוקרטית ואנטי־ליברלית. כך, באמצעה את הרטוריקה של ערכים המסורתיים ומוסד המשפחה היא מדגישה את השתייכותה לקבוצת המדינות הדוגלות בערכים שמרניים ומבנה בשיח את הסדר הרב־קוטבי העולמי שאותו היא מקדמת (דרויאן פלדמן ומילמן, 2023). לאומנים קיצונים כמו אלכסנדר דוגין מקדמים זה מכבר תפיסה ערכית של גוש אנטי־ליברלי, אך לטענותיהם בדבר ההשתייכות אליו הצטרפו לאחרונה גם אנשי ממשל מן השורה: "רוב מדינות העולם", טען דמיטרי מדבדייב, הנשיא וראש הממשלה לשעבר וסגנו של פוטין במועצת הביטחון ובוועדה הצבאית־תעשייתית, כמעיד על תמיכת הרוב ברוסיה, "נותרו נאמנות לערכים רוחניים ומוסריים מסורתיים ולנורמות של מוסר אוניברסלי" (Edinaia Rossiia, 2024). אדרבה, בחודש אוגוסט האחרון טענה מריה זכארובה, דוברת משרד החוץ הרוסי, כי גל של אזרחים אירופאים עוזבים את מולדתם ומגיעים לרוסיה כדי לגדל בה את ילדיהם. בעשותם כך הם מצילים את ילדיהם משינוי מין (pereinachivanie), ומגינים על משפחתם (Tsargrad, 2024). לטענתה תופעה זו מתרחשת משום שאזרחים רבים ברחבי אירופה

למגמות שמרניות ואוטוריטריות המתקיימות ברוסיה תחת שלטון פוטין. מגמות אלו באות לידי ביטוי בגיוס אנשים ובהשתלטות על הספירה הפרטית שלהם למטרות פוליטיות-מדיניות, לצד פגיעה מתמשכת בזכויות ובחירויות הפרט.

האידיאל המשפחתי החדש מורכב משני היבטים עיקריים: ריבוי ילדים ומסגרת נישואין הטרו־נורמטיבית. לאור זאת מקודמת מדיניות פרו־נטיסטי, אשר מלווה במאמצי תעמולה ניכרים באמצעי התקשורת, בתמריצים כלכליים ובהקשחת הליכי גירושין והפלות. במקביל, תפקידי מגדר מסורתיים שלפיהם תפקידה העיקרי של האישה נתפס כהולדת ילדים וגידולם מואדרים כטבעיים ונכונים. בנסיבות אלו דגם המשפחה הפוטיניסטי מאפשר את הפעלתם של אמצעים דכאניים במדיניות הפנים כנגד נשים ובפרט כנגד קהילת הלהטב"ק, המוקצית ומוקעת מן החברה הרוסית על בסיס האשמה פוליטית של חוסר נאמנות למשטר. אנחנו מציעים לראות מנקודת מבט זו גם את מדיניות האימוץ האגרסיבית של ילדים אוקראינים. לקיחתם של כ־200 אלף ילדים אוקראינים מאזורי הקרבות והעברתם לתחומי רוסיה, לעיתים קרובות אל משפחות רוסיות "אידיאליות", משרתת את האינטרסים הדמוגרפיים של רוסיה ומהווה גם אמצעי ענישה של האוכלוסייה האוקראינית. עם זאת דגם המשפחה האידיאלי החדש מעניק למעשה זה את ההצדקה המוסרית, שכן אוקראינה נתפסת כשדה קרב פיזי וערכי כאחד, שבמסגרתו הפעולה האכזרית מופעלת על הילדים על מנת להגן עליהם מפני כיליון מוסרי עתידי.

מוסד המשפחה הוא עמוד התווך של הזהות המדינית הרוסית העכשווית. מתחילת המלחמה הוא מגויס להצדקתה בשם "ערכים מסורתיים" ותעמולה אנטי-מערבית. המשטר ברוסיה מבנה באמצעותו את דמותו כישות מדינית נבדלת מהמערב, מבחינה דיפלומטית וערכית כאחת. במאמר זה עמדנו על הנחלתו היזומה של דגם משפחתי חדש באמצעות משטר פוטין, ועל התפקיד שהוא ממלא במדיניות הפנים הרוסית, כמו גם במלחמת רוסיה-אוקראינה.

אלה איטקין היא דוקטורנטית בבית הספר להיסטוריה באוניברסיטת תל אביב שעוסקת בהיסטוריה חברתית ותרבותית של ברית המועצות בתר־מלחמתית. מחקרה מתמקד במעבר של האוכלוסייה הסובייטית מחיים בדירות משותפות לדירות נפרדות למשפחות בשנות ה־50 וה־60. אלה היא גם מלגאית בתוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי, שם היא חוקרת את רוסיה העכשווית מפרספקטיבה תרבותית וחברתית, ובמרכז מחקרה שאלות של אידיאולוגיה, אופוזיציה וחברה אזרחית. ellaitkin@mail.tau.ac.il

לא הייתה מתרחשת המלחמה הפיזית בשדות הקרב (Batanogov, 2024).

מישור אחר שבו מקודם האידיאל המשפחתי הוא המישור התרבותי-היסטורי. עם הפלישה לאוקראינה בשנת 2022 פוטין החזיר בצו נשיאותי את הענקתה של מדליית 'אם גיבורה' לאם אשר ילדה או אימצה וגידלה עשרה ילדים. פרקטיקה זו הייתה נהוגה בברית המועצות ונוסדה לראשונה ב־1944 בעקבות המחיר האנושי שגבתה מלחמת העולם השנייה, שפגע באוכלוסיית המדינה. עתה פוטין החזיר אותה – הן מבחינה טקסטית, על ידי הענקת המדליה עצמה, והן באמצעות תשלום חד־פעמי של מיליון רובל. ואולם דמוגרפים טוענים כי גובה המענקים לעידוד הילודה, המוענקים לכלל האוכלוסייה, עדיין אינו מספיק על מנת להשפיע לחיוב על שיעורי הפרייון (Zubik, 2024).

לצד זאת חשוב לציין כי בשטחים הכבושים על ידי רוסיה נהרסות משפחות בשם האידיאל של מוסד המשפחה הרוסי. מפברואר 2022 החלו להצטבר עדויות על לקיחתם של ילדים אוקראינים והעברתם לתחומי רוסיה לצורך חינוך מחדש ואימוץ על ידי משפחות רוסיות (President of Ukraine, 2022). נכון לחודש יוני 2024, הנתונים מעידים על קרוב ל־200 אלף ילדים שנחטפו מאוקראינה והגיעו לתחומי הפדרציה הרוסית, וחלקם נמצאו במאגרים לאימוץ. הילדים האוקראינים נלקחים ממוסדות כמו בתי יתומים ובתי חולים. כמו כן יש עדויות על לקיחתם של ילדים שמצאו עצמם במרחב שהפך לשדה קרב. ילדים אלו עוברים תהליך של רוסיפיקציה תוך מחיקת זהותם האוקראינית, בראש ובראשונה באמצעות ניתוקם מהמשפחה הביולוגית והעמדתם לאימוץ בקרב משפחות רוסיות שנמצאו ראויות לכך על ידי הרשויות (Fronek et al., 2024).⁷ חשוב לציין כי דבריהם של מושל סנט־פטרבורג אלכסנדר בגלוב ודוברת משרד החוץ הרוסי מריה זכארובה (המובאים לעיל) באשר לפוטנציאל ההשחתה המוסרית של ילדים מעידים כי לצעד זה, הנושא עימו היבטים של ענישה, רצון לרוסיפיקציה של החברה האוקראינית ופתרון אפשרי לבעיה הדמוגרפית, עשויה להיות גם משמעות ערכית, קרי הצלתם של הילדים האוקראינים מכליה מוסרית – שבאה לידי ביטוי במדיניות ליברלית מבחינה מינית ומגדרית – באמצעות אימוץ על ידי משפחות רוסיות "אידיאליות".

סיכום

אידיאל המשפחה ברוסיה עובר בשנים האחרונות תהליכים של התגבשות גבולותיו והיבטיו התרבותיים, כשמלחמת רוסיה-אוקראינה מהווה מעין מאיץ חלקיקים

- Agadzhanov, B. (2024, November 28). *Gosduma v blizhayshee vremia rassmotrit zakonoproekt ob obiazatel'noi konsultatsii psikhologa pri razvode* [The State Duma will soon consider a bill on mandatory psychological counselling before divorce]. *Gazeta.Ru*. <https://tinyurl.com/mr2samv2>
- Arendt, H. (1976). *The origins of totalitarianism*. Harcourt Brace Jovanovich.
- Batanogov, A. [Alexey Batanogov] (2024, October 28). *Fil'm Mamino Pis'mo vyshel v shirokii prokat/Vecher Na Spase* [The film Mamino Pis'mo was widely released / Evening on Spas]. [Video]. YouTube. <https://tinyurl.com/4ycdefsk>
- BBC News (2021, March 18). *Putin otvetil Baydenu: "Kto kak obzvyayetsya, tot tak i nazyvayetsya."* [Putin responded to Biden: "It takes one to know one"]. <https://tinyurl.com/5bfwwztt>
- Casey, J. (1989). Introduction. In *The history of the family* (pp. 1-14). Wiley-Blackwell.
- Cherepanova, R. (2010). Discourse on a Russian "sonderweg": European models in Russian disguise [translator: K. Bowers]. *Studies in East European Thought*, 62, 315-329. <https://doi.org/10.1007/s11212-010-9118-7>
- Cooper, J. (2022). Strategic planning and management in Russia. In A. Monaghan (Ed.), *Russian Grand Strategy in the era of global power competition* (pp. 155-178). Manchester University Press.
- Edinaia Rossiia (2024, February 16). *Dmitrii Medvedev: Ukraina polnostiiu utratila politicheskuiu samostoiatel'nost'* [Dmitry Medvedev: Ukraine has completely lost its political independence]. <https://tinyurl.com/22snsxyb>
- Field, D.A. (2007). *Private life and communist morality in Khrushchev's Russia*. Peter Lang.
- Fronek, P., Rotabi-Casares, K.S., & Lypovetska, M. (2024). The taken children of Ukraine. *International Social Work*, 67(3), 602-615. <https://doi.org/10.1177/00208728231209474>
- Gereykhanova, A. (2023a, November 28, 17:15). *Putin predlozhit' vozrodit' traditsii mnogodetnykh semei v RF* [Putin proposed reviving the tradition of large families in Russia]. *RG.RU*. <https://tinyurl.com/s4ncry2u>
- Gereykhanova (2023b, November 28, 22:16). *Putin: Sem'ia - eto ne prosto osnova gosudarstva i obshchestva, eto dukhovnoe iavlenie, osnova npravstvennosti* [Putin: The family is not just the foundation of the state and society; it is a spiritual phenomenon, the basis of morality]. *RG.RU*. <https://tinyurl.com/3z2rwszp>
- Gessen, M. (2017). *The future is history: How totalitarianism reclaimed Russia*. Riverhead Books.
- Gosudarstvennaya Duma [State Duma] (2024, September 30). *Vyacheslav Volodin: Propaganda bezdetnosti — sotsial'no opasnoe yavlenie* [Vyacheslav Volodin: The promotion of childlessness is a socially dangerous phenomenon]. <http://duma.gov.ru/news/60087>
- Graham, T. (2023). *Getting Russia right*. John Wiley & Sons.
- Guriev, S., & Treisman, D. (2023). *Spin dictators: The changing face of tyranny in the 21st century*. Princeton University Press.
- Itkin, E. (2025). *Housing the family: Building communism in post-war Soviet cities. 11th AISU Congress conference publication* (forthcoming).

ארקדי מיל־מן הוא חוקר בכיר וראש תוכנית רוסיה במכון למחקרי ביטחון לאומי. היה שגריר ישראל ברוסיה (2006–2003) ושגריר ישראל באזרבייג'ן (1997–2000). החל את הקריירה במשרד החוץ הישראלי כחוקר בכיר לברית המועצות במרכז למחקר המדיני, ובהמשך היה מנהל מחלקה האחראית על נושא רוסיה והמזרח הרחוק. ארקדי שירת כסגן ראש קבוצת הדיפלומטים הישראליים במוסקבה (1989–1990) לפני חידוש היחסים עם ברית המועצות. הוא הקים את שגרירות ישראל בקזחסטן (1992) וכיהן כממונה הישראלי הראשון במדינה זו. בהמשך היה יועץ וציר בשגרירות ישראל במוסקבה ומילא תפקידים שונים במטה משרד החוץ הקשורים במדיניות במרחב הפוסט־סובייטי. arkadim@inss.org.il

מקורות

- גסן, מ' (2012), **פוטין: האיש ללא פנים** [מ' קירזנר־אפלבוים, מתרגמת], ידיעות אחרונות.
- גרוס, ט' (2009), **אחרי המלחמה: תולדות אירופה מאז 1945** [ג' גירון, מתרגם] (עמ' 780–820). מאגנס ודביר.
- דרויאן פלדמן, ב' ומיל־מן, א' (2023, א' 21 באוגוסט). **המלחמה באוקראינה מחריפה את המשבר הדמוגרפי ברוסיה**. מבט על, גיליון 1745, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/bdhtyrp6>
- דרויאן פלדמן, ב' ומיל־מן, א' (2023, ב' 17 בדצמבר). **השאיפה הרוסית לסדר עולמי חדש והמלחמה בין ישראל לחמאס**. מבט על, גיליון 1801, המכון למחקרי ביטחון לאומי. <https://tinyurl.com/y652zawe>
- Jacques, M. (2012). *When China rules the world: The rise of the Middle Kingdom and the end of the Western world* (2nd edition). Penguin Books.
- Kommersant (2024, February 2). *Deputaty vyzvali vrachei* [Deputies summoned doctors]. <https://tinyurl.com/2s359mta>
- Lebedeva, O. (2024, September 10). *Uroven' rozhdaemosti v Rossii upal do 25-letnego minimuma* [The birth rate in Russia has fallen to a 25-year low]. DW News. <https://tinyurl.com/56rupkar>
- Minzdrav Rossiyskoi Federatsii (2023, June 29). *O napravlenii rechevykh modulei dlia soznaniia u zhenshchin, nakhodiashchikhsia v situatsii reproduktivnogo vybora, polozhitel'nykh ustanovok na rozhdenie detei, dlia vnedreniia v rabotu vrachei zhenskikh konsul'tatsii* [On the development of speech modules aimed at creating positive attitudes toward childbirth among women facing reproductive choices, for implementation in the work of doctors at women's clinics]. Russian Health Ministry's letter to doctors no. 15-4/2503.
- Moscow Times Reporter (2024b, October 17). *Russia takes aim at 'childfree' ideology in controversial bid to boost birth rates*. The Moscow Times. <https://tinyurl.com/4zcyn6f>
- Nazarov, V.P., & Afinogenov, D.A. (2020). *Problemy razvitiya obshchei teorii natsional'noi bezopasnosti v kontekste korrektyrovki strategii natsional'noi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii* [Problems in the development of the general theory of national security in the context

- of adjusting the national security strategy of the Russian Federation]. *Vlast'*, (1), 9–19. <https://tinyurl.com/4zje9je6>
- President of Russia (2014, March 18). *Obrashchenie Prezidenta Rossiyskoy Federatsii [Address of the President of the Russian Federation]*. <https://tinyurl.com/d5f6czf4>
- President of Russia (2022, July 7). *Vstrecha s rukovodstvom Gosdumy i glavami fraktsii [Meeting with the leadership of the State Duma and faction leaders]*. <https://tinyurl.com/2s47ehhs>
- President of Ukraine — Volodymyr Zelenskyy (2022, July 14). *All Russian criminals must face a mandatory and principled punishment - President's speech at the International Conference in The Hague on holding Russia accountable for crimes in Ukraine*. <https://tinyurl.com/3shs946x>
- Radio Svoboda (2024, January 14). *Beglov: voennye RF videli "genderno neytral'nye tualety" v Ukrayne [Beglov: Russian military saw 'gender-neutral toilets' in Ukraine]*. <https://tinyurl.com/yfww7vry>
- RIA Novosti (2024, October 19). *V 16 rossiyskikh regionakh beremennym v ramkakh profilaktiki abortov sobirayutsia vruchat' pis'mo ot patriarkha Kirilla [In 16 Russian regions, pregnant women are set to receive a letter from Patriarch Kirill as part of an abortion prevention initiative]*. Meduza. <https://tinyurl.com/2bvey7ze>
- Rosstat (2024). *Rossiiia 2024 statisticheskii spravochnik [Russian Statistical Yearbook]*.
- Shlapentokh, V. (1991). The Soviet family in the period of the decay of socialism. *Journal of Comparative Family Studies*, 22(2), 267-280.
- Shveda, Y., & Park, J.H. (2016). Ukraine's revolution of dignity: The dynamics of Euromaidan. *Journal of Eurasian Studies*, 7(1), 85-91. <https://doi.org/10.1016/j.euras.2015.10.007>
- Snegovaya, M., & McGlynn, J. (2024). Dissecting Putin's regime ideology. *Post-Soviet Affairs*, 41(1), 42-63. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2024.2386838>
- Snigyr, O. (2024, September). *Putinism and Russian ideological shifts*. Foreign Policy Research Institute. <https://tinyurl.com/y45r2399>
- Soroka, G. (2022). International relations by proxy? The Kremlin and the Russian Orthodox Church. *Religions*, 13(3), 208. <https://doi.org/10.3390/rel13030208>
- Suslov, M. (2024). *Putinism – Post-Soviet Russian regime ideology*. Taylor & Francis.
- Telekanal ROSSIIA (2024, March 8). *Putin pozdravil zhechshin s Mezhdunarodnym zhenskim dnev [Putin congratulated women on International Women's Day]*. https://vk.com/video-24371598_456295559?to=L3ZpZGVvLTl0MzcxNTk4XzQ1NjI5NTU1OT8- [Video]. VK Video.
- The Moscow Times (2024, July 10). *Rossiiianam v vosem' raz uvelichili poshlinu za razvody [Russians' divorce fee increased eightfold]*. <https://tinyurl.com/ypt6se6x>
- The White House (2000, March 27). *Memorandum of e conversation: Telcon with President-elect Putin of Russia*. <https://tinyurl.com/3an86tps>
- Tsargrad (2024, August 23). *Evropeitsy begut v Rossiiu, chtoby spasti svoi sem'i. [Europeans are fleeing to Russia to save their families]*. [Telegram post] Dzen. Ru. <https://tinyurl.com/yn23br2k>
- Ukaz Prezidenta RF ot 24 dekabrya 2014 g. N 808 "Ob utverzhdenii osnov gosudarstvennoy kul'turnoy politiki" [Decree of the President of the Russian Federation No. 808 of December 24, 2014, 'On the Approval of the Fundamentals of State Cultural Policy'] (2014, December 24). <https://tinyurl.com/253dmrht>
- Ukaz Prezidenta RF ot 02 iuliia 2021 g. O Strategii natsional'noi bezopasnosti Rossiiskoi Federatsii [Decree of the President of the Russian Federation of July 2, 2021, 'On the National Security Strategy of the Russian Federation']. (2021, July 2). <https://tinyurl.com/yr8ntny8>
- Verstka (2024, November 26). "Sem'ia dolzhna byt' mnogodetnoi, papa dolzhen byt' voinom": kak regiony budut povyshat' rozhdaemost' po trebovaniyu Kremlya ["The family must be large, the father must be a warrior": How regions will increase birth rates at the Kremlin's request"]. <https://tinyurl.com/ubtc2cw7>
- Yurchak, A. (2006). *Everything was forever, until it was no more: The last Soviet generation*. Princeton University Press.
- Zubik, V. [Smarent Pro недвижимость] (2024, October 6). *Kak demografiia vliiaet na nedvizhimosť? Aleksei Raksha pro investitsii vo vremia krizisa [How does demography affect real estate? Alexei Raksha on investments during a crisis]* [Video]. YouTube. <https://tinyurl.com/5n6f2e7a>

הערות

- 1 ראו למשל: Snigyr, 2024; Graham, 2023; McGlynn, 2024; Suslov, 2024; Guriev & Treisman, 2023
- 2 במאמר זה אנחנו מאמצים את התפיסה האנתרופולוגית של המושג תרבות, קרי תרבות כמכלול של נורמות, ערכים, אורחות חיים, פרקטיקות ותפיסות.
- 3 על דיון היסטורי בדבר דרכה הייחודית של רוסיה (Sonderweg) ראו למשל: Cherepanova, 2010
- 4 על מיכאיל חודורקובסקי כדוגמה ראו גסן, 2012, עמ' 264-268
- 5 על המונח a state civilization ראו למשל: Jacques, 2012, pp. 209-215.
- 6 אומדנים עדכניים של החודשים אוקטובר-נובמבר 2024 מעידים על אבדות של כ-1,400 חיילים רוסים הרוגים ופצועים ביום. זאת על פי נתונים של משרד ההגנה הבריטי: <https://tinyurl.com/23paax5r>
- 7 על הבעיה הדמוגרפית ברוסיה ראו למשל: דריואן פלדמן ומילמן, 2023א). יש לציין כי הילדים המבוגרים יותר, שסיכויי אימוצם נמוכים, מועברים ככל הנראה לפנימיות צבאיות. שם הם עוברים אינדוקטרינציה רוסית במטרה להופכם לחיילים בצבא רוסיה. על נושא אימוץ הילדים האוקראינים אחראית ככל הנראה מריה לבובה-בלובה, המכהנת כנציבה הנשיאותית לזכויות ילדים של רוסיה. בשנת 2023 הוטל על לבובה-בלובה צו מעצר בינלאומי בשל מעורבותה בחטיפת ילדים אוקראינים, הנחשבת לפשע מלחמה. לבובה-בלובה עצמה היא אם לתשעה, ארבעה מתוכם מאומצים, ואחד מהם הוא במקור ממריופול הכבושה. כלומר בהצגת הדוגמה האישית שלה היא משקפת את האידיאל המשפחתי הרוסי החדש, תוך מילוי תפקיד משמעותי בביסוס האידיאולוגיה הבדלנית של פוטין.